

ZÁPISNÍK SLOVENSKÉHO JAZYKOVEDCA

Bulletin Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV

Ročník 1 • Číslo 1 • 1982

Slovo na úvod

Tohto roku bude 25. výročie vzniku samostatného Združenia slovenských jazykovedcov /4. III./ a 10. výročie vzniku Slovenskej jazykovednej spoločnosti /13. VI./, ktorá je bezprostrednou pokračovateľkou Združenia slovenských jazykovedcov. Napriek pomerne bohatej činnosti našej spoločnosti nebolo doteraz orgánu, ktorý by v písomnej podobe systematicky zachycoval jej vedeckú i organizačnú činnosť. Nový výbor spoločnosti prijal uznesenie vydávať nateraz aspoň skromný bulletin, v ktorom by sa sledoval život jazykovedy na Slovensku. Predbežne bude tento bulletin vychádzať štvrťročne s programom:

1. prinášať tézy prednášok, ktoré odznejú na pôde spoločnosti,
2. informovať o vedeckých podujatiach spoločnosti a iných inštitúcií,
3. informovať o knižných novinkách z jazykovedy a príbuzných odborov,
4. byť kronikou spoločnosti.

Výbor Slovenskej jazykovednej spoločnosti týmto prosí všetkých svojich členov, aby do bulletinu posielali vecné /nie hodnotiace/ informácie, ktoré by boli pre okruh odberateľov zaujímavé.

TEZY

Aktuálne otázky semiotiky

V teórii znaku sú dva zreteľné prúdy. Na jednej strane sa po Ch. Morrisovi skúma využívanie znaku v komunikácii a zdôrazňuje sa pritom, že ako znak možno použiť akýkoľvek objekt, ak je zrejmý úmysel hovoriaceho niečo oznámiť. Na druhej strane sa venuje pozornosť - počnúc F. de Saussurom - jazykovému znaku ako špecifickému objektu, ktorý má znakový charakter aj sám osebe, aj mimo použitia v konkrétnej komunikačnej situácii.

K morrisovskému prúdu sa hlási napr. E. Buyssens a Luis J. Prieto, ale aj O. S. Achmanova, u nás napr. A. Lamprecht, J. Petr, Š. Peciar a P. Novák.

G. Klaus sa pokúsil k trom morrisovským dimenziám znaku pridať ešte štvrtú dimenziu, vyjadrujúcu vzťah znaku k denotátu, resp. signifikátu. Tým však narušil komunikačný charakter morrisovského znaku, lebo vzťah k pojmovej oblasti sa výraznejšie prejavuje v systéme než v komunikácii.

K stúpencom saussurovskej koncepcie jazykového znaku patrí J. Horecký. Proti F. de Saussurovi však ukazuje, že jazykový znak nie je lineárny; lineárny by mohol byť jazykový znak len vtedy, keby sa chápal ako rad zvukov, ale nie ako ideálny objekt, v ktorom označujúca i označovaná zložka má odrazový charakter a v ktorom spojenie týchto dvoch zložiek je výsledkom jazykotvornej práce užívateľov jazyka.

Niet jednotného náhľadu na rozsah jazykového znaku.

Za znak sa obyčajne pokladajú bilaterálne jazykové jednotky, teda morfémy, slová, slovné spojenia, ale aj vety a súvetia, ba niekedy aj celý text. Zdá sa, že morféma nejestvuje ako ideálny objekt, ktorý by mohol stáť za objekt v objektívnej realite. Preto ju nemožno pokladať za jazykový znak. Za jazykový znak nemožno pokladať ani vetu a tým menej text, lebo tieto útvary nie sú ideálne objekty, produkujú sa až pri komunikácii. Možno ich pokladať za znaky vôbec, lebo môžu stáť za istú situáciu.

Za jazykové znaky ako ideálne objekty možno pokladať len také jazykové útvary, ktoré sa pri komunikácii neprodukujú, ale reprodukujú /berú ako hotové útvary/. Takýmto jazykovým útvarom je slovo a združené pomenovanie. Hlbšia analýza však ukazuje, že slovo je prvok z oblasti sémantiky, resp. lexikológie, kým jazykový znak je prvok z oblasti semiotiky. Niekedy ako jazykový znak skutočne funguje slovo, ale často aj spojenie slov /združené pomenovanie/, ale nezriedka aj význam slova. Preto nemožno stotožňovať jazykový znak a slovo.

Prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.

/15. XII. 1981 - Bratislava/

Konfrontačný pohľad na menný prísudok v slovenčine a v nemčine

Podľa väčšiny slovakistov by sa problém doplnku vo vzťahu k mennému prísudku mal vyriešiť výpočtom sponových slovies, pričom prísponový výraz je súčasťou prísudku, teda

nie doplnkom.

Lenže problém sa začína už pri výpočte týchto slovies: ktoré slovesá treba označiť ako sponové.

Rozličné gramatiky ich uvádzajú od troch základných sponových slovies byť, stať sa a zostať až do sedemnást, medzi nimi napr. v nemčine scheinen, sich dünken, aussehen, vorkommen, gelten, ako i prechodné slovesá betrachten, halten, ernennen, wählen a pod. Ani pri výklade sémantickej stránky týchto slovies nie sú si lingvisti zajedno: podľa jedných sú to sémanticky prázdne slová, podľa iných zase majú svoj vlastný význam, lebo tvoria uzavretý systém so sémantickými opozíciami. Podľa J. Ružičku tu treba rozlišovať dve sémantické skupiny: prvá trieda so základnými slovesami byť - stať sa - zostať vyjadruje objektívnu existenciu s ohľadom/bez ohľadu na začiatok, trvanie a koniec deja. V druhej triede vyjadruje sloveso byť opozíciu objektívna existencia versus existencia v subjektívnej sfére podávateľa alebo gramatického subjektu; patria sem slovesá: zdať sa, vyzeráť, vidieť sa, cítiť sa a pod., ktoré J. Ružička nazýva polosponovými.

Spojenie spony a prísponovým menným výrazom pokladá slovakistika /dodávna aj germanistika/ za osobitný jednotný vetný člen - za slovesno-menný prísudok. V súčasnej germanistike sa tzv. sponové slovesá pokladajú za dvojmocné a kladú sa narovne s ostatnými slovesami. Preto aj menný prísudok, tzv. predikatív, je podľa takejto koncepcie relatívne samostatný vetný člen, ktorý je podmienený valenciou slovesa, teda už nie časť zloženého prísudku. Dokazuje sa to permutačnou a substitučnou skúškou: predikatív, ako ostatné vetné

členy, môže stáť v predpolí a možno ho substituovať vedľajšou vetou, čo o častiach prísudku nemožno tvrdiť.

Valenčná teória, o ktorú sa súčasná germanistika opiera, by problém výpočtu kopulatívnych slovies urobila irrelevantným /alebo by ho vlastne vyriešila/: podstatný rozdiel medzi predikatívom a doplnkom väzí v ich valenčných vlastnostiach: predikatív je konštitutívny, doplnok voľný vetný člen /Ergänzung - Angabe/.

Ďalej môže germanistika slovakistike ukázať cestu k predmetovému prísudku /Objektsprädikativ/, ktorý ako druhý akuzatív alebo adjektívum sa vzťahuje na akuzatívny predmet po slovesách typu halten /jemanden/ für einen Fachmann/für klug - teda po slovesách vyjadrujúcich existenciu v subjektívnej sfére podávateľa a po efektívach sloveso "robiť" /napr. robiť niekoho hlúpy = ohlupovať/, najuniverzálnejšie sloveso efficiendi pokladá i slovakistika za objektovú sponu. Túto teóriu by však bolo treba dotiahnuť do konca: ak subjektová spona spája subjekt s menným prísudkom /Subjektsprädikativ/, tak objektová spona spája objekt s čím-si, čo treba pomenovať. A germanistika už dávno tento termín pozná: je to Objektsprädikativ, resp. Prädikatsakkusativ.

V slovakistike sa zatiaľ predložkový výraz typu "pokladám ťa za priateľa" interpretuje buď ako doplnok alebo ako druhý predmet. Proti doplnku hovorí fakt, že uvedený výraz je konštitutívny, kým doplnok je voľný vetný člen, nepodmienený valenciou.

Proti predmetovému chápaniu možno uviesť, že dva predmety medzi sebou netvoria syntagmu, nie sú jeden od druhého

závislé, kým "pokladám ťa za priateľa, ju za priateľku, vás za priateľov" ukazujú závislosť, a to predikáciu, ktorá jasnejšie vystúpi do popredia pri transformácii týchto výrazov do objektívnej sféry: "podľa mojej mienky si mi priateľom, priateľkou, vy priateľmi".

Ďalej proti predmetovej interpretácii svedčí skutočnosť, že predmet môže byť vyjadrený len substanciou, nie prídavným menom. A po slovesách typu pokladať je možné aj adjektívum: pokladám ťa za rozumného, rozumnú.

Doc. PhDr. Ernest Marko, CSc.

/2. II. 1982 - Bratislava/

K otázke tzv. prostě vidových prefixů

Autor sdílí s jinými lingvisty, kteří vycházejí z aspektologické koncepce S. Karcevského a Ju. Maslova, pochybnosti o pojmu prostě vidového prefixu, jak se s ním pracuje i v aspektologii československé. Za základ svých úvah zvolil českou předponu u-, která se někdy považuje za sémanticky ideálně prázdnou /F. Kopečný/. Sémantická analýza těch sloves, ve kterých se prefixu u- přičítá jen vidová platnost, ukazuje, že i v nich prefix explicitně vyjadřuje specifický význam a zařazuje sloveso do určité třídy z hlediska terminativnosti děje: je to význam výsledku jako produktu /uvařit, uplést .../ nebo výsledného stavu kvalitativně nového, vzniklého záměrnou činností nebo přírodním procesem /ustlat, uschnout/. Důležité je, že v téměř významu se prefix u- v jistém rozsahu spojuje také s perfektivní-

mi základy /usmířit, upadnout .../, že se uplatňuje také v slovesech, která nelze považovat jen za perfektivní protějšek imperfektivního slovesa /uhladit kámen, uctít, urodit se .../ a že vystupuje v četných denominativních perfektivech tvořených prefixálně-sufixálním způsobem /ulehčit, usnadnit, ucelit .../. Přitom je samozřejmě třeba počítat s tím, že tento význam předpony u- může být různě zřetelný, ba krajně oslabený; sloveso se tak dostává sice mimo centrum příslušné třídy sloves /z hlediska terminativnosti/, ale zcela ji neopouští. - Takovou analýzu by bylo možno provést také u ostatních předpon "prostě vidových" a s podobným výsledkem.

Výsledky analýzy vedou autora k závěrům, které podporují pojetí S. Karcevského a Ju. Maslova. Nepředponové imperfektivum, které je vidovým protějškem jednoho nebo více předponových perfektiv, vysvětluje autor jako neutralizaci mezi různými způsoby slovesného děje, např. vařit - uvařit, svařit, převařit; tato neutralizace je buď závazná, systematická /není + uvařovat/, nebo fakultativní /je svařovat, převařovat/.

Doc. PhDr. Miroslav Komárek, CSc.

/16. II. 1982 - Bratislava/

Prostředky mezilidské komunikace a jejich vzájemné vztahy

Mezilidská komunikace jak interpersonální, tak i masová se realizuje nejčastěji řečí. Převážná většina lidstva

užívá řeči artikulované, ale vedle ní existuje ještě řeč hvízdavá a paralingvistické zvuky.

Dorozumívací prostředky však mohou být nejen akustické, ale též vizuální, a to jednak grafické /písmo/, jednak gestové, k nimž patří mimo "řeč" hluchoněmých ještě gestikulace, jednotlivá gesta, mimika a pantomima. Důležité je také dorozumívání signalizací i jednotlivými konvenčními nebo ad hoc smluvenými signály. Kromě toho lze k dorozumívacím prostředkům řadit schemata, grafy, diagramy a různé druhy tabulek, které tvoří součást textů.

V řeči artikulované mají důležitou úlohu intonace, melodie, rytmus a přízvuk. Záměrným nebo naopak neuvědomělým doplňkem řeči může být gestikulace a změny výrazu obličeje.

Gestová řeč hluchoněmých má svůj "slovník" i svou "gramatiku" obsahující přesná pravidla morfologická, syntaktická i sémantická. Významným doplňkem gest je mimika obličeje.

Jako je písmo grafickou transpozicí zvukové řeči, tak je řeč hluchoněmých její transpozicí gestovou, ale zdaleka ne tak přesnou, takže spíše než o transpozici lze mluvit o náhradě. Skutečnou transpozicí je však signalizace, která se svým způsobem blíží gestové řeči podobně jako jednotlivé signály se blíží jednotlivým gestům.

Signály mohou být zvukové /ve vojsku např. bubnování a trubení, ve městech vyzvánění a zvuk sirén/ a optické statické /dopravní značky/ i dynamické /pohyby dopravních příslušníků VB/. K optickým patří samozřejmě i světelné /semaforey, ve válce světlice/. Mezi značkami a signály ne-

ní přesných hranic a k jednomu i druhému je možné počítat zjednodušené kresby, např. panáčka nebo panenky na sociálních označeních. Jsou samozřejmě blízké i obrázkovému písmu.

Samostatnými dorozumívacími prostředky jsou zvukové i gestová řeč, písmo a signalizace; za určitých okolností i paralingvistické zvuky, gestikulace, jednotlivá gesta a grimasy a z uměleckých prostředků pantomima a balet. Paralingvistické zvuky, gesta a grimasy jsou však většinou jen prostředky doprovodnými a doplňkovými.

Mezi jednotlivými komunikačními prostředky jsou různé vztahy, např. písmo jako grafická transpozice řeči odpovídá jazyku jakožto systému, její konkrétní realizace /např. dopis/ promluvě. Obdobný vztah je též mezi literárním jazykem a pravopisem, mezi idiolektem a individuálním typem písma. Z hlediska dorozumívání jsou záměnné některé paralingvistické zvuky s některými gesty a s některými grimasami. Tendence k ekonomii vyjadřování má své obdoby v řeči, písmu, signalizaci i mimice.

Prof. PhDr. Otto Fucháček, DrSc.

/2. III. 1982 - Bratislava/

Syntetická fonologická teória

1. V prednáške predkladáme hlavné teoretické /filozofické a metodologické/ východiská našej novej, syntetickej fonologickej teórie. Filozofickým podložím tejto koncepcie je existencia rozličnej "perspektívy", "hladiny" vzťahu jednotlivého a všeobecného /konkrétneho a abstraktného/ v základných zvukových jednotkách príslušného jazyka. Pohľad na ten istý jav z rozličnej perspektívy vzťahu jednotlivého

a všeobecného, konkrétneho a abstraktného je nevyhnutný na to, aby sa prehĺbovalo vedecké poznanie v danej oblasti.

1.1. Na základe vzťahu jednotlivého a všeobecného sa vymedzujú tri jednotky /či "úrovne" / v zvukovej rovine: fóna, fonéma a morfofonéma. Aplikácia dialektického vzťahu jednotlivého a všeobecného sa pri definovaní relácií medzi týmito jednotkami /ako špecifickými "úrovnami" vzťahu jednotlivého a všeobecného / uskutočňuje teda v pohľade na javy fonickej roviny z niekoľkých perspektív, pričom "vyššia" perspektíva predstavuje všeobecné oproti jednotlivému na "nižšej" perspektíve. Východiskom je rovina fóny /segmentu rečového signálu, hlásky/, ktorá predstavuje jednotlivé voči fonéme ako všeobecnému; tá je však zároveň jednotlivým voči morfofonéme ako všeobecnému atď. Uvedená teória predstavuje takto "otvorený" systém /tak ako je "otvorený" aj dialektický vzťah jednotlivého a všeobecného/. Vo vyčleňovaní špecifických fonických jednotiek, či "úrovní" vzťahu jednotlivého a všeobecného /popri vymedzovaných troch vrstvách: fóny, fonémy a morfofonémy / možno ísť, prirodzene, ďalej /"hladina" 4, 5 atď./, ak by sa to ukázalo potrebné a užitočné pre opis zvukového systému a jeho vzťahov k významovej rovine jazyka.

2. Z dialektiky jednotlivého a všeobecného vyplýva, že uvedené jednotky /ako rozličné "hladiny" vzťahu jednotlivého a všeobecného, konkrétneho a abstraktného / sa navzájom preskupujú, sú "v sebe" /ak postupujeme podľa rozsahu, platí inklúzia fóna < fonéma < morfofonéma, ak podľa obsahu, podľa špecifických zvukových črt, je inklúzia opačná: morfofonéma < fonéma < fóna/.

3. Základné vzťahy medzi fónou /F/, fonémou /F_m/ a mor-

fofonémou /MF_m/ možno určiť takto: F sa zhoduje s F_m alebo sa od nej líši fonologicky irelevantnou vlastnosťou /vlastnosťami/, F_m sa zhoduje s MF_m alebo sa od nej líši fonologicky relevantnou vlastnosťou /vlastnosťami/. Podľa toho môžeme schematicky určiť štyri typy vzťahov medzi F, F_m a MF_m:

a/ $F \equiv F_m \wedge F_m \equiv MF_m$, b/ $F \neq F_m \wedge F_m \equiv MF_m$, c/ $F \equiv F_m \wedge F_m \neq MF_m$, d/ $F \neq F_m \wedge F_m \neq MF_m$.

4. Vzťah medzi F, F_m a MF_m /prípadne aj "vyššou" jednotkou - označme si ju x; pri nej nenastávajú ani alternatívne zmeny / možno schematicky zachytiť aj takto:

	artik. variácie	neutralizácie	alternácie
F	+	+	+
F _m	-	+	+
MF _m	-	-	+
x	-	-	-

PhDr. Ján Sabol, CSc.

/16. III. 1982 - Bratislava.

INFORMÁCIE

Na valnom zhromaždení Slovenskej jazykovednej spoločnosti /SJS/ 15. XII. 1981 bol na nové funkčné obdobie zvolený nový výbor SJS v tomto zložení:

Prof. PhDr. Jozef Mistrík, DrSc. - predseda

PhDr. Ján Kačala, CSc. - podpredseda

Doc. PhDr. Eugénia Bajzíkova, CSc. - podpredsedníčka

Doc. PhDr. Jozef Mlacek, CSc. - vedecký tajomník

Katarína Matějová - hospodárka

Členovia výboru: člen korešp. SAV Jozef Ružička, PhDr. Štefan Peciar, CSc., PhDr. Viktor Krupa, DrSc., doc. PhDr. Ernest Marko, CSc., PhDr. Eleonóra Kučerová, CSc., doc. PhDr. Ján Findra, CSc. - za pobočku v Banskej Bystrici, prof. PhDr. Ján Oravec, DrSc. - za pobočku v Nitre, PhDr. Ján Sabol, CSc. - za pobočku v Prešove, PhDr. Ladislav Rybár, CSc. - za pobočku v Trnave; rivízori: doc. PhDr. Štefan Švagrovský, CSc., PhDr. Klára Buzássyová, CSc.

V pobočkách budú pracovať ako funkcionári: doc. PhDr. Ján Findra, CSc., vedúci, PhDr. Emil Tvrdoň, CSc., tajomník /Banská Bystrica/; prof. PhDr. Ján Oravec, DrSc., vedúci, PhDr. Ondrej Habovčík, tajomník /Nitra/; PhDr. Ján Sabol, CSc., vedúci, PhDr. Júlia Kriššáková, tajomníčka /Prešov/; PhDr. Ladislav Rybár, CSc., vedúci, PhDr. Gabriela Štibraná, tajomníčka /Trnava/.

x x x

Vedecké prednášky a diskusie SJS bývajú každý druhý utorok o 16,00 hod. v Literárnovednom ústave SAV na Konventnej ulici 13 v Bratislave.

x x x

V dňoch 8. - 9. IV. t.r. SJS spolu s Ústredným výborom zväzu slovenských novinárov usporiada vedecko-praktickú konferenciu o jazyku a štýle tlače, rozhlasu a televízie. Prvý polden bude venovaný všeobecným otázkam, druhý polden tlači a tretí polden rozhlasu a televízií.

x x x

V dňoch 2. - 3. VI. t.r. bude na Pedagogickej fakulte

v Nitre konferencia na tému Syntax a jej vyučovanie. Organizátorom je Katedra slovenského jazyka a literatúry a Vedecko-výskumné pracovisko literárnej komunikácie a experimentálnej metodiky.

x x x

V dňoch 8. - 10. IX. t.r. bude na zámku Čtířín pri Prahe kolokvium s medzinárodnou účasťou venované štylistike a jej aplikácii v praxi. Usporiadateľom je Filozofická fakulta University Karlovej spolu s Katedrou českého a slovenského jazyka v Prahe.

KRONIKA

Dňa 28. I. 1982 umrel v Košiciach člen SJS doc. PhDr. Jozef Liška, CSc.